

The Influence of Nateq Nili from the Story of *the King and Mayservant* of Masnavi in Shekarbagh

Masume Musayi Baghestani ^{1*} | Sayed Ewazali Kazimi ²

1. Corresponding Author, Assistant Professor of Persian Language and Literature, Faculty of Persian Literature and Foreign Languages, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran. E-mail: m.mousayi@atu.ac.ir
2. Ph.D. Student of Persian Language and Literature, Faculty of Persian Literature and Foreign Languages, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran. E-mail: alikazimi461@gmail.com

Article Info

Article type:

Research Article

Article history:

Received: 03/07/2024

Received in revised form:
26/08/2024

Accepted: 29/08/2024

Keywords:

Nateq Nili, Maulana,
Maulana, Maulavi,
Masnavi Ma'navi,
Shah and Kanizak.

ABSTRACT

Influence is a significant topic in literary research and is regarded as a key literary theory within the framework of intertextuality. According to this theory, every text is shaped by its preceding texts. The Masnavi of Shakarbagh by Nateq Nili, a 13th-century Afghan poet, is no exception to this rule as a literary work. Among previous texts, it is more influenced than any other by the story of Shah and Kanizak (*King and Mayservant*) from Maulavi's Masnavi. The composer of Shekarbagh himself acknowledges this influence. In the present study, conducted using a descriptive-analytical method, an attempt has been made to answer the question of how and to what extent Nateq Nili was influenced by the story of *the King and Mayservant* in composing the Masnavi of Shekarbagh, as well as the instances in which he introduced innovations. The analysis of these two Masnavis reveals that the story is largely similar in both; however, the rhythm of Maulana's Masnavi is Ramal, while the rhythm of Shekarbagh is Hazaj. And, of course, the rhythm of both works is appropriate for their subjects. The story in Maulavi's Masnavi consists of 213 verses; excluding the sub-discussions, it comprises about 100 verses. In contrast, Shekarbagh contains 141 verses. This difference is largely due to the descriptive details present in Shekarbagh, which are not found in Maulavi's Masnavi.

Cite this article: Musayi Baghestani, M. Kazimi, S.E. (2025). The Influence of Nateq Nili from the Story of *the King and Mayservant* of Masnavi in Shekarbagh. *Research of Literary Texts in Iraqi Career*, 6 (3), 99-123.

© The Author(s).

Publisher: Razi University

DOI: <https://doi.org/10.22126/ltip.2024.10820.1272>

Extended Abstract

Introduction:

Influence is one of the important topics in literary research, which is considered as one of the important literary theories under the title of intertextuality.

According to this theory, every text is formed on the basis of its previous texts. In other words, there is no text that emerges completely independently and without being influenced by other texts.

The Masnavi of Shakarbagh by Natiq Nili, a 13th century Afghan poet, is not an exception to this rule as a literary work, and among the previous texts, it is more than any other text influenced by the story of *King and Maidservant* by Maulavi's Masnavi, and of course, the author of Sekarbagh, he himself admits this point.

In fact, among the ancient Persian poets, such as Ferdowsi, Khaqani, Nezami, Anvari, Sa'di, Jami and Orfi, whose names were mentioned by Nateq Nili in his works, he was directly influenced by Masnavi, and this influence is clearly evident in the retelling of the story of King and Maidservant.

Materials and Methods:

In the present study, which was carried out using a descriptive analytical method, an attempt has been made to answer the question of how and to what extent Nateq Nili was influenced by the story of *King and Maidservant* in writing the Masnavi of Sekarbagh and in what cases he innovated.

Results and Discussion:

What is obtained from the examination and comparison of these two masnavis is as follows:

A) Commonalities:

1. The story of the *King and Maidservant* is largely similar in both Masnavis. It can be said that the plot is essentially the same in both narratives and it begins with the king falling in love with the maidservant and ends with the poisoning and killing of the goldsmith. In both Masnavis, the story is as follows. One day, a great king goes hunting with a group of his companions. On the way, he sees a beautiful maidservant and falls in love with her. He then buys the maidservant, takes her to the court, and marries her. After some time, the maidservant falls ill, but the doctors are unable to cure her, and her condition worsens day by day. Consequently, the king begins to pray and asks God for help. While he sleeps, he is inspired in a dream that an experienced doctor will arrive the next day to treat the maidservant. The next day, the spiritual doctor arrives. After examining the maidservant and speaking with her, he discovers that she is in love with a goldsmith from Samarkand, and that her suffering and illness stem from the sorrow of love and the pain of separation. Following the doctor's advice, the king summons the goldsmith to the court and gives him the maidservant, and this way, the maidservant regains her health.

After some time, the king gives poison to the goldsmith. Gradually, the goldsmith loses his beauty, health, and strength. As a result, the maidservant begins to like him less, and he eventually dies.

2. The main characters of the story are the king, the maidservant, the goldsmith, the doctors and the spiritual doctor who are present in both narratives.

B) Differences:

1. The rhythm of Maulana's masnavi is Ramal and the rhythm of Shakarbagh is Hazaj. And of course, the rhythm of both works is suitable for its subject.

2. Another difference between the two narrations is the number of verses in the story: 213 verses in Maulana's Masnavi and 141 verses in Shekarbagh. Of course, it should be noted that in this story, as is Maulana's style, there are also sub-discussions. Without including these, the story of the king and the maidservant in the Masnavi comprises about 100 verses. Therefore, the number of verses in Nateq Nili's narration of the story exceeds that of Maulana's.

3. In terms of brevity and detail, Maulana's narrative is concise, excluding the side discussions. The story contains little description or illustration, aside from a few parables. In Nateq's narration, the story is described in detail, and wherever necessary, the poet provides vivid descriptions and illustrations. For example, while Maulana does not mention the beauty of the maidservant, Nateq devotes five verses to describing her beauty.

4. The story in Nateq Nili's narration is more interesting than Maulana's narration, and the subject of Maulana's Masnavi, which is mystical and didactic, requires that it should not be based on storytelling.

In this sense, both of them have acted according to the requirements of rhetoric.

Conclusion:

The commonalities between the two narratives of Maulavi and Natiq Nili are:

1. The plot of the story is the same in both narratives.
2. The main characters of the story are the same in both narratives.

The differences between the two narratives of Maulavi and Nateq Nili are:

1. The rhythm of Maulana's masnavi is Ramal and the rhythm of Shakarbagh is Hazaj.
2. The story of the king and the maidservant in Masnavi without including sub-discussions is about 100 verses. But there are 141 verses in Shakarbagh Masnavi.
3. The story in Maulana's narrative is brief; But in the narration of Natiq, the story is described in detail.
4. The story in Natiq Nili's narration is more interesting than Maulana's narration.

تأثیرپذیری ناطق نیلی از داستان شاه و کنیزک مثنوی در شکرباغ

معصومه موسایی باغستانی^{۱*} | سید عوض علی کاظمی^۲

۱. نویسنده مسئول، استادیار، گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات فارسی و زبان‌های خارجی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران،

ایران. رایانامه: m.mousayi@atu.ac.ir

۲. دانشجوی دکتری، گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات فارسی و زبان‌های خارجی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران.

رایانامه: alikazimi461@gmail.com

چکیده

اطلاعات مقاله

تأثیر و تأثر، یکی از موضوعات مهم در عرصه پژوهش‌های ادبی است که امروزه با عنوان بینامتنیت، یکی از نظریات مهم ادبی به شمار می‌آید. بر طبق این نظریه، هر متنی بر پایه متن‌های پیشین خود شکل می‌گیرد. مثنوی شکرباغ ناطق نیلی، شاعر افغانستانی قرن سیزده نیز به عنوان یک اثر ادبی از این قاعده مستثنا نیست و از میان متون پیشین می‌توان گفت بیش از هر متن دیگر، متأثر از داستان شاه و کنیزک مثنوی مولوی است و البته سراینده شکرباغ، خود نیز به این نکته اذعان دارد. در پژوهش حاضر که به روش تحلیلی توصیفی انجام گرفته، کوشش شده است تا به این پرسش پاسخ داده شود که ناطق نیلی در سرودن مثنوی شکرباغ چگونه و به چه میزان از داستان شاه و کنیزک تأثیر پذیرفته و در چه مواردی نوآوری داشته است. آنچه از بررسی این دو مثنوی به دست می‌آید، این است که: داستان شاه و کنیزک در هر دو مثنوی کمابیش مشابه است. با این تفاوت که در مثنوی مولانا به بحر رمل مسدس محذوف و در شکرباغ به بحر هزج مسدس محذوف است و البته وزن هر دو مثنوی به مقتضای موضوع، از بلاغت برخوردار است. شماره آیات داستان در مثنوی مولانا ۲۱۳ بیت و بدون احتساب بحث‌های فرعی حدوداً ۱۰۰ بیت است و در شکرباغ ۱۴۱ بیت است که این اطناب بیش‌تر در گرو توصیفات و صحنه‌پردازی‌هایی است که در مثنوی مولانا نمی‌بینیم.

نوع مقاله: مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۴/۱۳

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۰۶/۰۵

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۶/۰۸

واژه‌های کلیدی:

ناطق نیلی،

مولانا،

شکرباغ،

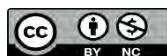
مثنوی معنوی،

شاه و کنیزک.

استناد: موسایی باغستانی، معصومه؛ کاظمی، سید عوض علی (۱۴۰۴). تأثیرپذیری ناطق نیلی از داستان شاه و کنیزک مثنوی در شکرباغ.

پژوهشنامه متون ادبی دوره عراقی، ۶ (۳)، ۹۹-۱۲۳.

© نویسنده گان.

DOI: <https://doi.org/10.22126/ltip.2024.10820.1272>

ناشر: دانشگاه رازی

۱. پیشگفتار

۱-۱. تعریف موضوع

تأثیر و تأثر در مثنوی سرایی سابقه‌ای به درازی عمر شعر فارسی دارد. اگر به پیرنگ‌ها، تصاویر و آرایه‌های ادبی در لابلاي متون به جستجو پردازیم، کمتر اثری را می‌توان یافت که از گذشتگان متأثر نشده باشد. در این میان مثنوی معنوی^۱ مولانا جلال‌الدین محمد بلخی نیز از نظر شاعران دور نمانده است، زیرا در میان آثار بزرگ تعلیمی و عرفانی، مثنوی جذابیت خاصی دارد؛ چنان که علاوه بر خوانندگان عادی این اثر، برخی از شاعران بعد از مولوی توجه جدی به مثنوی داشته‌اند و برای رشد و تعالی فکری خویش از آن بهره گرفته‌اند. اقتباس و بهره‌گیری شاعران و اندیشه‌مندان از کلام مولانا به صورت‌های گوناگون انجام پذیرفته است. برخی از شاعران، داستان‌های آن را بازآفرینی کرده و یا اصطلاحات و عبارات و ابیات زیبای این کتاب را در کلام‌شان تضمین نموده‌اند. در مواردی نیز ضرورت پیدا کرده که استدلال‌های محکم و تأثیرگذار مولوی را برای اثبات سخن خویش بیاورند. یکی از همشهریان مولوی که توجه جدی به آثار او داشته، سید رضابخش موسوی مشهور به ناطق نیلی شاعر افغانستانی سده سیزده هجری است. این شاعر هم‌چون سلف خویش مثنوی سرا بوده و علاوه بر تضمین‌های ابیات مولانا از استدلال‌های او نیز بهره گرفته است که جزئیات آن در سطرهای بعد خواهد آمد. توجه جدی شاعر در بازسرای داستان شاه و کنیزک که در دفتر اول مثنوی معنوی آمده، بیش‌تر خود را نشان می‌دهد.

۱-۲. ضرورت، اهمیت و هدف

پژوهش درباره تأثیرپذیری ناطق نیلی در مثنوی شکرباغ از داستان شاه و کنیزک مثنوی از چند جهت حائز اهمیت است: نخست آشنایی با مثنوی شکرباغ، اثر ارزشمندی که هفتصد سال پس از مثنوی خلق شده و به طور مستقیم تحت تأثیر داستان شاه و کنیزک است. دوم پی‌بردن به چگونگی و میزان بهره‌گیری ناطق نیلی از داستان شاه و کنیزک و در نهایت میزان موفقیت شاعر در بازسرای این داستان است.

۱-۳. پیشینه پژوهش

در باره داستان شاه و کنیزک، کتاب‌ها و مقالات متعددی نوشته شده که از آن جمله می‌توان به پژوهش‌های زیر اشاره کرد: مقاله «نیک بدنما» از ابراهیم قیصری (۱۳۷۸) که در آن به نقد مقاله بهرام مقدادی به نام «کنیز و پدرسالار» پرداخته است. مقاله «بار دیگر ما غلط کردیم راه؛ تبیین و تأیید نظر استاد زرین کوب درباره داستان شاه و کنیزک»، از محمدرضا حسنی جلیلیان (۱۳۹۳). مقاله «راوی غیر- قابل اعتماد در داستان شاه و کنیزک» از هیوا حسن پور و دیگران (۱۳۹۵). از دیدگاه نویسندگان این مقاله، راوی داستان به دلیل داشتن تعصب نسبت به شخصیت‌های شاه و حکیم، راوی غیرقابل اعتماد است. کتاب آفتاب در میانه سایه؛ تفسیری نواز داستان اول مثنوی (شاه و کنیزک)، نوشته محمد خدادادی (۱۳۹۸). این نویسنده برخلاف اکثر مولوی‌شناسان، حکیم یا طیب را شخصیت اصلی داستان دانسته که همه چیز بر محور او می‌چرخد.

درباره تأثیرپذیری ناطق نیلی در شکرباغ از مثنوی معنوی یا مقایسه شکرباغ ناطق نیلی با مثنوی، کاری صورت نگرفته است؛ زیرا تا سال ۱۳۹۴ خورشیدی، مثنوی شکرباغ ناطق به شکل نسخه خطی و گمنام بود و کسی به آن دسترسی نداشت؛ اما بعد از تصحیح سید عوض علی کاظمی و چاپ آن از سوی وزارت اطلاعات و فرهنگ جمهوری اسلامی افغانستان در سال ۱۳۹۷ خورشیدی، از گمنامی بیرون آمد ولی هنوز هم به دلیل اوضاع نابسامان فرهنگی در این کشور، کار برجسته‌ای در باره این مثنوی انجام نگرفته است. هر چند سید مهدی حسینی ساحل، پایان‌نامه کارشناسی ارشد خود را تحت عنوان تحلیل فرم و محتوای مثنوی شکرباغ ناطق نیلی و مقایسه آن با یوسف زلیخای جامی در سال ۱۴۰۱ در دانشگاه یاسوج نوشته است، اما در ارتباط با داستان شاه و کنیزک که توسط ناطق نیلی بازسرای شده و عمده‌ترین تأثیرگذاری مثنوی معنوی را بر شکرباغ نشان می‌دهد، کاری صورت نگرفته است.

۴-۱. روش پژوهش و چارچوب نظری

پژوهش حاضر، کاری تطبیقی است و به شیوه تحلیلی توصیفی و بر اساس مطالعات کتاب‌خانه‌ای انجام گرفته است.

۲. پردازش تحلیلی موضوع

۱-۲. ناطق نیلی و مثنوی شکرباغ

درباره جزئیات زندگی ناطق نیلی^۱ می‌توان به مقاله کاظمی و فلاح (۱۴۰۱) مراجعه کرد با عنوان «نگاهی به زندگی و کارنامه ادبی ناطق نیلی، شاعر سده سیزده افغانستان». از این شاعر دو اثر به نام‌های *شکریاغ* و *طوفان المصیبه* باقی مانده که مهم‌ترین اثر او *شکریاغ* می‌باشد. این مثنوی، برای نخستین بار در سال ۱۳۹۷ خورشیدی با تصحیح سید عوض علی کاظمی از سوی وزارت اطلاعات و فرهنگ افغانستان به چاپ رسید و کتاب دیگر شاعر، پایان‌نامه کارشناسی ارشد نام‌برده در دانشگاه یزد می‌باشد که تابستان ۱۴۰۱ از آن دفاع گردید.

شکریاغ، مثنوی عاشقانه‌ای است که در آن از عرفان^۱ و فلسفه و تاریخ نیز سخن رفته است و دربرگیرنده سه هزار بیت است. شاعر در مورد تاریخ ختم و تعداد ابیات آن چنین گفته است:

جمادی الثانی و فصل بهاری	جمادی گشت کلک از لاله کاری
به روز جمعه دارم اجتماعش	که اجماعی شود اندر سماعش
قمر در خوشه بود و شمس در ثور	که چیدم دانه مرغ افتاد از دور
به تاریخش شد این مصرع موافق	ز نوک نی شکر افشانده ناطق ^۲

(ناطق نیلی، ۱۳۹۷: ۳۰۵)

این کتاب به سبک مثنوی‌های کهن پارسی از ساختار داستان در داستان برخوردار است و بخشی از آن به دلیل وجود داستان *شاه و کنیزک* رابطه مستقیم با مثنوی معنوی مولانا جلال‌الدین محمد بلخی^۲ دارد. اما *طوفان المصیبه* یک مقتل فارسی است که به شکل نظم و نثر پی‌ریزی شده و از قالب‌های مختلف شعری در آن بهره گرفته شده است. ناطق نیلی، در هر دو کتاب به مثنوی مولانا و اصطلاحات و تعبیرات آن نظر داشته است. قبل از این که به مقایسه داستان *شاه و کنیزک* در هر دو مثنوی پرداخته شود، لازم است که نگاه ناطق نیلی نسبت به مثنوی مولانا را دریابیم و سپس علت آوردن این قصه در شعر او مشخص گردد تا خواننده دریابد که چه رازی در بازآفرینی این داستان وجود داشته و چه تفاوت‌ها و اشتراکاتی بین دو روایت دیده می‌شود.

۲-۲. نگاه ناطق نیلی به مثنوی معنوی

ناطق نیلی از جمله شاعرانی است که نه تنها تأثیرپذیری خویش را از بزرگان پیش از خود انکار نکرده است بلکه به صراحت به این نکته اذعان دارد؛ چنان که در مقدمه *طوفان المصیبه*، بعد از یاد کردن

شاعرانی چون فردوسی، خاقانی، نظامی، انوری، سعدی، جامی و عرفی، به صراحت می‌گویند کاری که دیگران هنوز انجام نداده باشند امکان ندارد؛ به همین دلیل از خرمن دانش آنان بهره گرفته است. این نوع نگاه شاعر به نظریه تأثیر و تأثر در ادبیات فارسی اهمیت ویژه دارد.

چو باد صبا هر طرف پا زدم	گهی سربه که گه به دریا زدم
شمیدم ز هر گلشنی نکه‌تی	چشیدم ز هر چشمه‌ای شربت‌تی
ندیدم به میدان دانش سری	که او را نبردست دانش‌وری
نچیدم ز گلزار معنی گلی	که ناپید ازو ناله بلبلی

(کاظمی، ۱۴۰۱: ۱۳۱)

در آغاز مثنوی شکراباغ نیز به این موضوع اشاره دارد که بلبلی نیست که نوای تازه گویند و همه از نغمه پیشینه مستند:

در این گلشن سرای رنگ بر رنگ	ندیدم عندیلی را خوش آهنگ
نواخوانان که در این باغ هستند	همه از نغمه پیشینه مستند
ندیدم بلبلی کز این گلستان	نوای تازه‌ای گویند به بستان

(ناطق نیلی، ۱۳۹۷: ۲)

چون محور نوشته حاضر، تأثیرپذیری ناطق از مثنوی معنوی است، از بحث‌های جنبی خودداری می‌گردد و فقط به این داستان پرداخته می‌شود. این تأثیرپذیری در هر دو اثر ناطق دیده می‌شود. به طور نمونه در بخشی از *طوفان المصیبه پیرامون واقعه کربلا* و *شهادت حضرت اباعبدالله الحسین (ع)* به قصه آوردن شیر توسط فضه به حکم حضرت زینب (س) برای نگهداری نعش سیدالشهدا پرداخته است و با توجه به نیزه‌های شکسته و صحنه وحشت و حیرانی، آن مکان را به نیستانی تشبیه می‌کند که در شعر مولانا از آن سخن رفته است و برای این که سخنش مستدل باشد، ابیات اول مثنوی را تضمین کرده است. این مطلب بیانگر آن است که نه تنها شاعر از طریق سخنان پدرش به اهمیت مثنوی مولانا پی برده بوده، بلکه خودش نیز آن را می‌خوانده و بدان مراجعه داشته است:

آهوی مشکینه مویم توسن است طالب باغ و بهار و شیون است

چون غزال چین به جلوه خوش خرام
از پی ماتم که افغان می کشد
از نیستان تا مرا بپریده‌اند
بشنو از نی چون حکایت می کند
این نوا کز نیستان نینواست
نقل شیر دختر شیر خدا
در مصیبت شیر می گیرد مدام
شیر بیرون از نیستان می کشد
از نفیرم مرد و زن نالیده‌اند
وز جدایی‌ها شکایت می کند
نینوای زینب ماتم نواست
شیرگردون می نشاند در عزا
(ناطق نیلی، ۱۲۸۷: موجهٔ چهل و هفتم)

در جای دیگر به یکی از استدلال‌های مثنوی اشاره دارد که در داستان طوطی و بقال آمده است. مولانا در آن داستان، قیاس‌های بیهوده را نقد کرده است:

کار پاکان را قیاس از خود مگیر
گرچه ماند در نشستن شیر شیر
(زمانی، ۱۳۹۸، ۱۲۶)

اما ناطق این موضوع را تقریباً رد کرده است. در باب عشق حقیقی که در وجود یاران امام حسین (ع) از جمله جوان آزاد کردهٔ ابوذر غفاری و غلام ترک حضرت امام زین‌العابدین (ع) وجود دارد، تمثیل^۱ زده است و به نحوی می‌خواهد در برابر مولوی استدلال کند که کار پاکان را می‌شود قیاس کرد و آدم‌های پایین‌مرتبه نیز می‌توانند کار بزرگان را انجام دهند و به مرحلهٔ عاشقی برسند تا به وصال محبوب دست یابند:

در آن صحرای از محشر نشانه
به میدان وفا مردانه‌ای چند
همه همچو ذبیح قربانی یار
چو فتنه سرکشید از هر کرانه...
چراغ عشق را پروانه‌ای چند
خلیل آسا همه گل چیده از نار

محببت تا چراغ عشق افروخت
بلی ناطق بود این مذهب عشق
قیاسی گیر از احوال پاکان
پر پروانه بی‌دود عنا سوخت
برو درسی بخوان از مکتب عشق
تصور کن به زخم سینه‌چاکان
(همان، ۱۲۸۷، موجهٔ بیست و سوم)

۲-۳. دلایل بازسازی داستان شاه و کنیزک در شکرباغ

ناطق نیلی علاوه بر این که در *طوفان المصیبه* به مثنوی نظر داشته، پیش تر از آن، داستان شاه و کنیزک را در شکرباغ آورده است. علتش این است که بخشی از این مثنوی اختصاص دارد به داستان عشق ناطق به زیبادختری به نام نساگل که خواهر میرناصر بیگ، حاکم محلی منطقه ورث در ولایت بامیان بوده است. شاعر که از آگاهان و عالمان روزگار و صاحب سخن در مناطق مرکزی افغانستان (بامیان) دایکندی^۱، بهسود^۲ و غور^۳ بوده، براساس جایگاه بلند اجتماعی، با خوانین و حکام محلی روابط نیک داشته است. به همین سبب در اوان جوانی به اکثر ولایت‌های افغانستان به ویژه بامیان سفر کرده است. در یکی از سفرهایش که به بامیان صورت گرفته، چند روزی در کنار میرناصر بیگ، حاکم محلی می‌ماند. بعد از این که می‌شنود میرناصر خواهر زیبایی دارد، تصمیم می‌گیرد آن بانو را ببیند. بعد از یک ماه، دیدن آن ماه‌پیکر میسر می‌شود و با یک نگاه، آتش عشق در وجود شاعر شعله‌ور می‌گردد و دل از دست می‌دهد. صد دل را یک دل می‌کند و پیشنهاد خواستگاری می‌دهد؛ اما میرناصر با وجود علاقه - مندی نساگل به ناطق، برای ازدواج ناطق شرط‌های سخت پیش می‌کشد تا ناطق دست از او بکشد. از این رو شاعر، نومید از وصال محبوب با دلی شکسته و حالی پریشان به نیلی باز می‌گردد و روز به روز حالش از پیش دگرگون‌تر نمایان می‌شود، تا این که پدرش می‌فهمد که فرزندش دچار مشکل روحی شده است و جویای حال او می‌شود. شاعر وقتی مهربانی‌های پدر را می‌بیند، راز را افشا می‌سازد، رخنه‌های زخم جگر را نشانش می‌دهد و احوال درونی خویش را بیان می‌کند:

چو دیدم مرهمی‌های پدر را گشادم رخنه زخم جگر را
از آن رخنه رهی بیرون گشودم پدر را زخم پنهانی نمودم
(ناطق نیلی، ۱۳۹۷، ۷۴)

بعد از این که سید عبدالعلی موسوی، پدر ناطق - که از عالمان نامدار عصر بوده - پی برد که فرزندش مرغ زخم‌خورده تیر عشق است، او را نصیحت می‌کند تا کمی درد او مرهم یابد و در ضمن نصایح سودمند، از عشق‌های ظاهری سخن می‌گوید و به سرنوشت عاشقان تاریخ اشاره می‌کند که به چه روزی افتادند و اغلب به کام دل نرسیدند:

پدر دانست چون مجروح عشقم علیل و خسته و مقروح عشقم
بگفتا ای پسر برکش عنان را میفکن دام محنت مرغ جان را

ز عشق آخر سراسر رنج و درد است
 ز صورت در گذر سیرت به دست آر
 مزن بر پنبهات از جهل آتش
 منہ پا در گلوی ازدهایی
 شرار عشق خشک و تر نیند
 بین فرهاد بیجا عشق ورزید
 به کوه بیستون او نقش می کند

گل این باغ دایم روی زرد است
 عبث بر نقش باطن دیده بستی
 ازین سیرت به صد صورت شکست آر
 مرو دنبال نفس شوخ سرکش
 که مشکل باشد از کامش رهایی
 ز عشق هرکس گل مطلب نچیند
 ز دست خود به خون خویش غلطید
 به ارمن خسرو از شیرین برومند

(ناطق نیلی، ۱۳۹۷: ۷۴)

برای این که سید عبدالعلی موسوی بتواند فرزندش را قانع کند، از پیامدهای منفی عشق مجازی برایش می گوید و برای تأیید سخنش به سرنوشت زرگر در داستان «شاه و کنیزک» اشاره می کند:

شنو تا گویم ای فرزانه فرزند
 که از عشق آن سمرقندی چه ها دید

ز ماضی قصهٔ مجمل تو را پند
 ز قندش کام جانش تلخ گردید

(همان: ۷۵)

از این ابیات معلوم می شود که ناطق با آوردن داستان شاه و کنیزک در مثنوی شکرباغ، خواسته هم به جایگاه علمی پدرش اشاره کند که چه نصیحت‌های عالمانه‌ای می کرد و هم به شباهت‌های عشق مجازی خودش با زرگر سمرقندی پردازد، در حالی که جریان عاشقی در دو مثنوی به نتیجه متفاوت می انجامد.

۲-۴. داستان شاه و کنیزک

یکی از مهم‌ترین داستان‌های مثنوی، داستان شاه و کنیزک است که در آغازین برگ‌های این کتاب برای هر خواننده‌ای خودنمایی می کند و با وارد شدن به آن، ذهن و فکر آدمی را به دریای مواجی غرق می کند که بیرون شدن از آن مشکل است؛ چون با پرسش‌های متعددی روبه‌رو می شود ولی از پاسخ دادن به آن‌ها هم چنان حیران می ماند. به همین دلیل تعدادی از کسانی که به شرح و گزارش این داستان پرداخته‌اند، به یک نظر قطعی دست نیافته‌اند. محمد خدادادی، شارح این داستان، باور دارد که این داستان راز و رمزهای فراوانی در خود نهفته دارد؛ به دلیل این که مولانا در این داستان بسیاری از موضوعات برجستهٔ مورد نظر خود را اشاره‌وار مطرح کرده و در ادامهٔ مثنوی به صورت مفصل‌تر به آن‌ها پرداخته است» (۱۳۹۸: ۱۱) اما قبل از این که به ویژگی‌های این داستان براساس روایت دو شاعر

پرداخته شود، لازم است که خلاصه آن به نثر آورده شود تا جریان خطی داستان مشخص گردد و ذهن خواننده دچار لغزش نشود.

۲-۵. خلاصه داستان

داستان از این قرار است که روزی پادشاهی صاحب شوکت و عظمت با جمعی از یارانش به دنبال شکار رفت، در راه کنیزک زیبایی را دید و با یک نگاه دل باخت و عاشق شد. پس کنیزک را خرید و به خانه آورد و با وی ازدواج کرد. پس از اندک زمانی، کنیزک بیمار شد و نیاز به طبیب پیدا کرد، ولی هرچه طبیبان تلاش کردند موفق نشدند تا او را مداوا کنند و حال کنیزک روز به روز بدتر می‌شد. از این رو پادشاه دست به دعا برداشت و از خداوند یاری طلبید، در جریان دعا کردن خوابش ربود، در خواب به او گفته شد که فردا طبیب حاذقی برای مداوای کنیزش می‌رسد و مشکل را حل خواهد کرد. در موعد مقرر، طبیب روحانی از راه رسید و بعد از ملاقات با شاه به بالین بیمار رفت و با معاینه دریافت که مشکل اصلی کنیزک در جسمش نیست بلکه بیماری‌اش در دل است؛ او دل‌بستگی سخت به زرگر سمرقندی دارد که چندی قبل گرفتارش شده است. طبیب به پادشاه توصیه کرد که زرگر را بخواهد و کنیزک را به او بدهد تا سلامت خویش را به دست آورد. شاه به حکم طبیب روحانی این کار را کرد و بعد از سپری شدن شش ماه وصال کنیزک و زرگر، شاه به زرگر زهری داد که زیبایی و سلامت‌ش را از دست داد و در نتیجه کنیزک دل از او برداشت و در نهایت زرگر جان سپرد.

۳. بحث و بررسی

۳-۱. مقایسه کلی داستان در دو مثنوی

۳-۱-۱. تفاوت‌ها

۳-۱-۱-۱. وزن عروضی

اولین تفاوت برجسته این داستان در دو مثنوی، تفاوت وزن عروضی است. مولانا جلال‌الدین محمد بلخی، مثنوی معنوی را در بحر رمل مسدس محذوف به وزن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن سروده است:

بشنو این نی چون حکایت می‌کند وز جدایی‌ها شکایت می‌کند

(بلخی، ۱۳۹۶: ۳)

اما ناطق نیلی، با آن‌که تأثیرپذیری مستقیم از این داستان مثنوی معنوی داشته، برخلاف شاعر سلفش، شکراباغ را در بحر هزج مسدس محذوف بر وزن «مفاعیلن مفاعیلن فاعلن سروده است که با

وزن مثنوی تفاوت دارد و از نظر گیرایی یکی از اوزان جذاب داستان‌های کهن فارسی است و شاعرانی همانند نظامی گنجوی به آن توجه کرده‌اند.

الهی صبح بخت‌افروز بنمای گره از مطلع مقصود بگشای

(ناطق نیلی، ۱۳۹۷: ۱)

۳-۱-۱-۲. تعداد ابیات

با توجه به این که داستان‌پردازی با جزئیات سر و کار دارد، هر شاعر و نویسنده‌ای سبک خودش را دارد ولی با وجود آن می‌کوشد سبک خوب و عبارت‌های رساتر برگزیند. این مسأله به نوع پرداختن شاعر به داستان برمی‌گردد که آیا شاعر می‌خواهد به ایجاز، داستان را بیان کند یا با اطناب و گسترش. از این زاویه وقتی به دو روایت این داستان نظر می‌اندازیم، می‌بینیم که تفاوت‌هایی بین آن‌ها وجود دارد. داستان در روایت مثنوی معنوی به تصحیح محمد علی موحد در دویست و سیزده (۲۱۳) بیت گنج‌انیده شده که ظاهراً با گستردگی همراه است؛ اما این داستان در شکراباغ ناطق نیلی در یک‌صد و چهل و یک (۱۴۱) بیت آورده شده. البته باید توجه داشت در این داستان چنان که شیوه مولاناست، بحث‌های فرعی هم مطرح شده و بدون احتساب آن‌ها داستان شاه و کنیزک در مثنوی حدوداً ۱۰۰ بیت می‌شود. بنابر این تعداد ابیات داستان در روایت ناطق نیلی بیش‌تر از روایت مولاناست و دلیل آن در ادامه بیان می‌شود.

۳-۱-۱-۳. ایجاز و اطناب

از لحاظ ایجاز و اطناب می‌توان گفت داستان در روایت مولانا، بدون در نظر گرفتن بحث‌های فرعی، موجز است و به جز چند تمثیل، توصیف و تصویرسازی دیگری در داستان نمی‌بینیم. اما در روایت ناطق، داستان به تفصیل بیان شده و هر جا اقتضا کرده، شاعر دست به توصیف و تصویرسازی زده است؛ مثلاً مولانا در باب زیبایی کنیزک سخنی نمی‌گوید ولی در روایت ناطق پنج بیت به وصف زیبایی کنیزک اختصاص دارد.

با توجه به تفاوت‌های دو روایت می‌توان گفت داستان در روایت ناطق نیلی نسبت به روایت مولانا از جذابیت بیش‌تری برخوردار است و البته موضوع مثنوی مولانا که عرفانی و تعلیمی است ایجاب می‌کند که در پی داستان‌پردازی نباشد. در واقع هر دو به مقتضای بلاغت عمل کرده‌اند و هیچ کدام بر دیگری رجحان ندارد.

۳-۱-۲. اشتراکات

۳-۱-۲-۱. پیرنگ داستان^۱

در نگاه مقایسه‌ای، نخستین عامل مشترک، پیرنگ داستان است که با یک ساختار، از عاشق شدن شاه به کنیزک شروع می‌شود و به زهر دادن به زرگر و کشته شدن او ختم می‌گردد، این جریان خطی در شکرباغ همانند مثنوی معنوی آمده است؛ چنان که در مقاله حاضر، ذیل خلاصه داستان دیده می‌شود.

۳-۱-۲-۲. شخصیت‌های داستان

دومین نکته مشترک، شخصیت‌های داستان است. شخصیت‌های اصلی داستان، شاه، کنیزک، زرگر، طبیبان و طبیب روحانی است که در هر دو روایت حضور دارند و خصوصیات آن‌ها در هر دو روایت کمابیش یکسان است.

۳-۲. مقایسه دو روایت مولانا و ناطق نیلی از لحاظ روند داستان و شیوه بیان

۳-۲-۱. آغاز داستان

داستان در مثنوی این گونه آغاز می‌شود:

بشنوید ای دوستان این داستان	خود حقیقت نقد حال ماست آن
بود شاهی در زمانی پیش ازین	ملک دنیا بودش و هم ملک دین
	(بلخی، ۱۳۹۶: ۵)

در اولین بیت این داستان در مثنوی معنوی، مولانا خطاب به دوستانش می‌گوید که این داستان را بشنوید که نقد حال ماست؛ یعنی سخن درباره شخص دیگر گفته شده است، ولی مصداقش ما هستیم؛ چون وقتی در داستان پیش‌تر می‌رویم، درمی‌یابیم که هر کدام از عناصر، نمادی هست برای جهانی که مولوی در نظر گرفته است؛ ولی قطعی و مشخص نیست. خدادادی به اختلاف نظر شارحان مثنوی پرداخته است که هر کدام این عناصر را نمادهای متفاوت در نظر گرفته‌اند» (۱۳۹۸: ۲۲-۲۵)

این داستان را ناطق از زبان پدرش در شکرباغ روایت می‌کند؛ زمانی که پدر می‌بیند که فرزندش گرفتار درد عشق شده، با گفتن این داستان او را نصیحت می‌کند. در شکرباغ داستان این گونه آغاز می‌شود:

شنو تا گویم ای فرزانه فرزند	ز ماضی قصه مجمل تو را پند
که از عشق آن سمرقندی چه‌ها دید	ز قندش کام جانش تلخ گردید

(ناطق نیلی، ۱۳۹۷، ۷۵)

اگر از نمادها بگذریم، از کاربرد واژگان در آغاز روایت مولانا چند نکته فهمیده می‌شود که بیانگر نگاه شاعر است. اولین مسأله ویژگی شاه است که در نظرگاه مولانا هم دارای ملک دین است و هم ملک دنیا. به نظر می‌رسد شاعر از همین آغاز خواسته پیش‌زمینه‌ای برای عمل معنوی شاه فراهم نماید تا خواننده بعداً دریافت مادی از آن نداشته باشد.

۳-۲-۲. مواجه شدن شاه با کنیزک

مولانا در این بخش گفته است که شاه از روی اتفاق با جمعی از خواص دربار به شکار رفت و در شاه-راه به کنیزک زیبارویی برخورد که به محض دیدن، دل از دست داد و کنیزک را خرید تا به وصل او به کام دل دست یابد:

اتفاقاً شاه روزی شد سوار	با خواص خویش از بهر شکار
یک کنیزک دید شه بر شاه‌راه	شد غلام آن کنیزک پادشاه
مرغ جانش در قفس چون می‌طپید	داد مال و آن کنیزک را خرید

(بلخی، ۱۳۹۶: ۵)

در مثنوی شکرباغ می‌بینیم که بعد از شروع داستان و مواجه شدن شاه با کنیزک، ناطق چند ویژگی برای شاه ذکر می‌کند که در روایت مولوی وجود ندارد و در حد اشاره به آن اکتفا شده است. اما ناطق نیلی خواسته که روشنی بیش‌تری از شخصیت شاه و علاقه‌مندی‌هایش به امور غیر از حکومت‌داری و اداره مملکت نشان دهد. یکی از آن موارد، علاقه‌مندی بیش از حد او به شکار حیوانات است.

شـنیدم پادشاه کـامـرانی	نـمـودـی کـامـرانی در زمـانی
چو با خود کام راند از کامش این ماند	ز ناکامان به ناکامی زمین ماند
به سیر دشت دایم گشت بودش	ز خانه بیش میل دشت بودش
شعارش بود پیکان‌داری و تیر	شکارش بود یکسر گور و نخچیر
قضا را رفت روزی رو به صحرا	شکاری دیگرش گردید پیدا

(ناطق نیلی، ۱۳۹۷: ۷۵)

نکته‌ای که در دو روایت جلب توجه می‌کند این است که در نگاه مولوی، سفر شاه و مواجه شدن او با کنیزک از روی اتفاق بوده است؛ اما روایت ناطق، حکایت از آن دارد که شاه بیش‌ترین اوقات زندگی‌اش به شعار پیکان‌داری و تیر و شکار گور و نخچیر سپری می‌شده است و در یکی از آن

سفرها از قضا با صیدی از نوعی دیگر روبرو می‌شود؛ یعنی کنیزکی زیباروی که شاه با دیدنش دل از دست می‌دهد.

۳-۲-۳. وصف کنیزک

به جز شاه، یکی از مهم‌ترین شخصیت‌های این داستان، کنیزک است که از هر نظر قابل تأمل می‌باشد؛ چون سرنوشت داستان با او گره خورده است و عشق او پی‌ریزگر صحنه‌های دیگر شده است. در روایت مولوی از ویژگی‌های ظاهری و زیبایی این شخصیت چندان سخن نرفته است و تنها از دل‌باختگی شاه سخن به میان آمده و در ضمن توصیف از شاه، زیبایی کنیزک آشکار می‌گردد که صاحب دلربایی خاص بوده است:

یک کنیزک دید شه بر شاهراه شد غلام آن کنیزک پادشاه
(بلخی، ۱۳۹۶: ۵)

اما ناطق نیلی برعکس سلف خویش، این شخصیت را بیش‌تر وصف کرده است. از کنیزی سخن گفته که اهل ناز و کرشمه است، موی سیاه و روی زیبایی هم‌چون مهتاب دارد، کج‌ابروست و راست قامت و هر غمزه او مایه آفت و رنج و بلاست.

توصیف دیگر ناطق از کنیزک، چشم بادامی اوست که ریشه در نگرش جمعی محیط شاعر دارد؛ چون بیش‌تر افرادی که در مناطق مرکزی افغانستان زندگی می‌کنند، به لحاظ زیبایی اندام، از چشمان تنگ و بادامی و چهره متفاوتی نسبت به اقوام دیگر این سرزمین برخوردار هستند و این دسته از زنان زیباروی در نزد مردم افغانستان به چشم بادامی‌ها شهرت دارند.

در روایت ناطق آمده است که شاه با دیدن چنین زیبارویی، دلش از دست رفت و او را خرید و به خانه آورد تا به وصل او شاد کام گردد:

کنیزی نازنینی دید در ره به موی چون شب و با روی چون مه
مهی ابروکجی قد راستایی کرشمه آفتی غمزه بلایی
سیه بادام چشمی لب‌نباتی دهن سرچشمه آب حیاتی
به جلوه روی زیبا لعبت چین به عشوه قد رعنا غارت دین
فسون‌سازی و دل‌بردن شعارض غزالی بود شه آمد شکارش
به یک‌دیدن دل از جا رفت شه را خریداری نمود آن لحظه مه را
(ناطق نیلی، ۱۳۹۷: ۷۶)

۳-۲-۴. آغاز بیماری کنیزک

در روایت مولانا پس از وصال شاه و کنیزک، کنیزک بیمار می‌شود و شاه علاجی برای بیماری او نمی‌یابد. در این قسمت مولانا از علت مریضی کنیزک در آغاز چیزی نمی‌گوید و فقط اشاره می‌کند که وقتی شاه او را خرید، از قضا کنیزک بیمار می‌شود و نیاز به طبیب پیدا می‌کند:

چون خرید او را و برخوردار شد آن کنیزک از قضا بیمار شد
(بلخی، ۱۳۹۶: ۵)

مولانا پیش از این که به نظریات طبیبان در باب علل بیماری پردازد، به تمثیل‌هایی استناد می‌کند که بیانگر نگاه تعلیمی او به داستان است و نه عشق محض؛ اما در روایت ناطق، نکاتی در این بخش مشاهده می‌شود که در روایت مولوی به آن پرداخته نشده است و آن واکنش شاه از دست‌یابی به کنیز است. در روایت ناطق، شاه وقتی کنیزک را خرید، خود را از همه غم‌ها آزاد یافت و با دل شاد به خانه برگشت و چند روزی از وصال یار برخوردار شد. اما می‌وصل کنیزک او را چنان مست کرد که از همه امور مملکت‌داری دست کشید و از یاد خدا غافل شد. به همین سبب چشم‌زخم قضا و قدر، کار کرد و کنیزک بیمار شد:

خرید او را و خود را کرد آزاد ز هر غم رو به خانه شد دل شاد
به آن شادی به روزی چند سربرد چو طوطی از وصال او شکر خورد
به روی یکدگر مسرور بودند ز غم ایمن ز آفت دور بودند
چو شه را آن ترنج‌ناز در دست فتاد از شغل دیگر دیده بر بست
می‌وصل کنیزش داد مستی که غافل گشت از ایزدپرستی
قدر چون چشم زخمش کرد در کار قضا را آن کنیزک گشت بیمار
(ناطق نیلی، ۱۳۹۷: ۷۶-۷۷)

۳-۲-۵. بیماری کنیزک

مولانا وقتی از بیمار شدن کنیزک خبر می‌دهد، تمثیل‌هایی چون آن یکی خر داشت پالانش نبود/ یافت پالان، گرگ، خر را در ربود و شخص صاحب کوزه بدون آب را می‌آورد که به قول خدادادی می‌خواهد با بیان این دو مثال ساده این موضوع را بیان دارد که خواسته‌های انسان در جهان مادی هیچ‌گاه به طور کامل، سامان نمی‌یابد» (۱۳۹۸: ۲۶). وقتی بیماری کنیزک اوج گرفت، شاه طبیبان را جمع کرد و درد بیمارش را در میان گذاشت و حاضر شد در ازای درمان کنیزک گنج فراوانی به طبیبان ببخشد. طبیبان که هر کدام خود را مسیح عالم می‌دانستند، برای درمان کنیزک وعده‌ها دادند:

گفت جان هر دو در دست شماست	شه طیبیان جمع کرد از چپ و راست
دردمند و خسته‌ام در مانم اوست	جان من سهل‌ست جان جانم اوست
برد گنج و در و مرجان مرا	هر که درمان کرد مر جان مرا
فهم گرد آریم و انبازی کنیم	جمله گفتندش که جانبازی کنیم
هر الم را در کف ما مرهمی‌ست	هر یکی از ما مسیح عالمی‌ست

(بلیخی، ۱۳۹۶: ۵-۶)

اما در نهایت هیچ کدام نتوانستند کاری از پیش برند و کنیزک روز به روز رنجورتر می‌گشت. به باور مولانا علت ناکارایی طیبیان بی‌توجهی به قدرت خدای لایزال بود؛ چون طیبیان گرفتار بطر و خودبینی و غرور بودند، به همین دلیل خداوند عجز آنان را به خودشان نشان داد» (خدادادی، ۱۳۹۸: ۲۸):

پس خدا بنمودشان عجز بشر	گر خدا خواهد نگفتند از بطر
نه همین گفتن که عارض حالتی‌ست	ترک استثنا مرادم قسوتی‌ست
جان او با جان استناست جفت	ای بسی ناورده استثنا به گفت
گشت رنج افزون و حاجت ناروا	هر چه کردند از علاج و از دوا
چشم شه از اشک خون چون جوی شد	آن کنیزک از مرض چون موی شد
روغن بادام خشکی می‌نمود	از قضا سرکنگین صفرا فزود
آب آتش را مدد شد همچو نفت	از هلیله قبض شد اطلاق رفت

(زمانی، ۱۳۹۸، ۷۵)

در سطرهای پیشین از روایت مولانا دیدیم که هر چه طیبیان تلاش کردند، مفید واقع نشد و علتش را مولوی مشخص کرد. ولی در روایت ناطق، علت عجز طیبیان، مرتبط به امور معنوی دانسته نشده است و شاعر برای خواننده خاطر نشان کرده که درد کنیزک، درد عشق است که رگ جان دل را می‌خراشد نه امر دیگر:

طیبیان در دوا کوشش نمودند	دوا ضایع مرض را می‌فزودند
کنیز از آن مرض مانند موشد	شه از گریه سرشکش آب جوشد
بلی دودی که از معشوق باشد	رگ جان دل عاشق خراشد

(ناطق نیلی، ۱۳۹۷: ۷۷)

۳-۲-۶. صفات و ویژگی‌های طیب

از دیگر شخصیت‌های داستان شاه و کنیزک، طیب حاذق است که برای مداوا کردن کنیزک از راه می‌رسد و مورد استقبال شاه قرار می‌گیرد. چون وقتی شاه از عملکرد طیبیان ناامید می‌شود، به مسجد می‌رود و دست به دعا و تضرع بلند می‌کند تا از راه معنوی مشککش حل گردد. پس او را به طیبی

و عده می دهند که می آید و حل مشکل خواهد کرد. از این طیب تعبیرهای گوناگون شده است. از نظر بیش تر محققان، شخصیت اصلی داستان، شاه است که گردانندهٔ اصلی صحنه می باشد، ولی در نگاه خدادادی، کلیدی ترین شخصیت این داستان، طیب یا حکیم روحانی است که خود رمزی از پیر ربانی و ولی حق یا انسان کامل است» (۱۳۹۸: ۱۲). این شخصیت در روایت مولوی، با صفاتی هم چون فاضل و پرمایه و هم چون آفتابی در میان سایه ظاهر می شود:

چون رسید آن وعده گاه و روز شد	آفتاب از شرق اخترسوز شد
بود اندر منظره شه منتظر	تا بیند آنچ بنموند سر
دید شخصی فاضلی پر مایه ای	آفتابی در میان سایه ای

(بلخی، ۱۳۹۶: ۷)

با آمدن طیب، شاه به استقبال او می رود و ضمن خوشامد گویی، توصیفات و تشبیهاتی برای او قائل می شود که برخی از آن ها ریشه در نگاه مذهبی شاعر دارد، یکی از آن ها این است که شاه خود را به عمر، و طیب را به پیامبر اسلام تشبیه کرده است:

شه به جای حاجبان فا پیش رفت	پیش آن مهمان غیب خویش رفت
هر دو بحری آشنا آموخته	هر دو جان بی دوختن بر دوخته
گفت معشوقم تو بودستی نه آن	لیک کار از کار خیزد در جهان
ای مرا تو مصطفی من چون عمر	از برای خدمت بندم کمر

(همان)

ولی ناطق، اوصاف دیگری برای طیب قائل است؛ از جمله فرشته صورت و حکیمی که خردمند و سبک بار و صاحب جایگاه بلند است:

بر آمد شه به جای وعده گاهش	نشسته دیده بر بسته به راهش
به امیدی که آن مهمان کی آید	طیب درد جان جان کی آید
دمی چون از درنگ شه بر آمد	فرشته صورتی از ره بر آمد
خضر از ظلمت راهش برون شد	به صحت رنج او را رهنمون شد
حکیمی از خرد پر دستگاهی	سبک رفتار [و] سنگین پایگاهی
چو شه مهمان غیب خویش را دید	به استقبال او از جای جنیب

(ناطق نیلی، ۱۳۹۷: ۷۹)

نکته دیگر در روایت مولوی، تشبیهی^۱ است که در مورد طیب به کار رفته، ولی در روایت ناطق نیلی این تشبیه نیامده؛ به دلیل این که ناطق، شاعری شیعی مذهب است، از عمر چیزی نگفته است ولی در صحنه دیدار که شاه به احترام طیب می‌رود، ضمن خوشامدگویی، تعبیر مشکل‌گشا را به کار می‌برد که معمولاً شیعه برای حضرت علی^(ع) تحت عنوان حضرت مشکل‌گشا استفاده می‌کند:

بگفتش مرجای راحت دل	روا از مقدم تو حاجت دل
رخت آئینه لطف خدایی ست	جینت آیت مشکل‌گشایی ست

(ناطق نیلی، ۱۳۹۷: ۷۹)

۳-۲-۷. پی بردن به علت بیماری کنیزک

در روایت مولانا، شاه بعد از استقبال و پذیرایی از حکیم، او را به بالین بیمار می‌برد تا علت را دریابد. طیب هم بعد از معاینه درمی‌یابد که بیماری کنیزک، بیماری جسمی نیست بلکه عشق است و بیماری دل که در درون جانش شعله‌ور است و به داروهای ظاهری درمان نمی‌شود و فقط وصال یار قدیم، درمانگر اوست:

قصه رنجور و رنجوری بخواند	بعد از آن در پیش رنجورش نشاند
رنگ روی و نبض و قاروره بدید	هم علاماتش هم اسبابش شنید
گفت هر دارو که ایشان کرده‌اند	آن عمارت نیست ویران کرده‌اند
بی‌خبر بودند از حال درون	استعید الله ممّا یفترون
دید رنج و کشف شد بر وی نهفت	لیک پنهان کرد و با سلطان نگفت
رنجش از صفرا و از سودا نبود	بوی هر هیزم پدید آید ز دود
دید از زاریش کوزار دل‌ست	تن خوش‌ست و او گرفتار دل‌ست
عاشقی پیدااست از زاری دل	نیست بیماری چو بیماری دل
علت عاشق ز علت‌ها جداست	عشق اصطراب اسرار خداست

(بلخی، ۱۳۹۶: ۹)

در این ابیات مولانا از واژه عشق گریز می‌زند به شرح و بیان خود عشق و اشاره‌ای هم به شمس تبریزی می‌کند که آتش عشق را در عالم وجود او شعله‌ور ساخت.

در روایت ناطق هم بعد از این که طیب دمی آسود و خستگی راه از او دور شد، شاه او را به بالین بیمار می‌برد و از رنج و بیماری کنیزک با او سخن می‌گوید و طیب بعد از شنیدن به معاینه بیمار می‌پردازد. در روند و توصیف‌ها تا این‌جا داستان تفاوت بارزی با شاعر قبلی دیده نمی‌شود:

گرفته دست او دست شهنشاه	دمی آسود چون از زحمت راه
ز سر تا پای باوی کرد اظهار	ز بیمار و ز رنج و حال و رخسار
به نبض و چهره [و] قاروره اش دید	چو از شه قصه بیمار بشنید
خلاص از بلغم و خون علتش یافت	ز صفرا صفر نقش صورتش یافت
به جز دل با دگر دردش غرض نه	به هیچ عضوی ز اعضایش مرض نه

(ناطق نیلی، ۱۳۹۷، ۸۰)

اما در ادامه داستان، وقتی طیب پی می‌برد که کنیزک بیمار عشق است، شاعر دلایلی می‌آورد که در روایت مولوی وجود ندارد، علتش شاید این باشد که ناطق نیلی خود تجربه عشق زمینی و غم هجران یار را پشت سر گذاشته است؛ به همین سبب دلایلی را هم ذکر کرده است که در اثر قبل از او نیست؛ مثلاً آن‌جا که می‌گوید این رنجوری دل است که آدمی در گل می‌افتد. در گل افتادن کنایه‌ای است که در افغانستان رواج دارد، به خصوص در جاهایی که دارای گل رس (شیرگل) است. هنوز اکثر جاده‌های دهات افغانستان غیر آسفالت و خاکی است و در فصل بهار گذشتن از این راه‌ها به راحتی ممکن نیست. اگر کسی گرفتار شود تا زانوان در گل فرو می‌رود و یک قدم هم نمی‌تواند بردارد. علاوه بر این که لباس‌هایش کثیف می‌شود، تمام توانش را هم برای عبور از آن از دست می‌دهد. درد عشق نیز آدمی را چنین گرفتار می‌کند که نمی‌تواند حتی یک گام بردارد. هم بدنام روزگار می‌شود و هم توانش را برای انجام امور زندگی از دست می‌دهد.

نکته دیگری که ناطق در باب نشانه‌های عشق به داستان افزوده، این است که از آه سرد بیمار می-

توان به بیماری دلش پی برد:

بدانستش که رنجور است از دل	ز دست دل چنین افتاده در گل
مریضی را که باشد بر دلش درد	ز آه سرد پیدا می‌توان کرد

(ناطق نیلی، ۱۳۹۷: ۸۰)

۳-۲-۸. زرگر سمرقندی

یکی دیگر از شخصیت‌های داستان، زرگر سمرقندی است که ردپای عشق او در دل کنیز، توسط حکیم روحانی مشخص می‌شود:

خانه خالی ماند و یک دیار نه	جز طیب و جز همان بیمار نه
نرم نرمک گفت شهر تو کجاست؟	که علاج اهل هر شهری جداست
واندر آن شهر از قربت کیستت؟	خویشی و پیوستگی با چیستت؟

دست بر نبضش نهاد و یک یک
باز می‌پرسید از جور فلک
(بلخی، ۱۳۹۶: ۱۲)

مولانا در این بخش، کار تشخیص‌دهنده و معالج امراض روانی را به کسی تشبیه می‌کند که خاری را با سوزن از پای بیرون می‌کشد و در ادامه می‌گوید: وقتی بیرون کشیدن خار از پای چنین دشوار است، خار از دل بیرون کشیدن چگونه باشد و اگر به آسانی می‌شد خار از دل بیرون آورد، دیگر کسی را غم نبود:

چون کسی را خار در پایش جهد
وز سر سوزن همی جوید سرش
خار در پاشد چنین دشواریاب
خار در دل گر بدیدی هر خسی
پای خود را بر سر زانو نهد
ور نیابد می‌کند بالب ترش
خار در دل چون بود واده جواب
دست کی بودی غمان را بر کسی
(زمانی، ۱۳۹۸، ۱۰۲)

بعد از این که حکیم تشخیص می‌دهد کنیزک عاشق زرگری در سمرقند بوده، به شاه می‌گوید که کسی را پی او بفرستد تا به این جا بیاید؛ وقتی آمد، کنیزک را چندی به او دهد تا بهبود یابد. شاه همین کار را می‌کند، زرگر را با فریب می‌آورد و بعد از شش ماه وصال، کنیز سلامتی خود را باز می‌یابد و دوباره خون به رگ‌هایش می‌دود. آن‌گاه شاه، به دستور حکیم به زرگر شربتی می‌دهد که باعث رنجوری زرگر می‌گردد تا جایی که سلامت و زیبایی‌اش را از دست می‌دهد و از چشم کنیزک می‌افتد و در نهایت می‌میرد. صحنه آوردن زرگر را مولانا چنین توصیف نموده است:

کای لطیف استاد کامل معرفت
نک فلان شه از برای زرگری
اینک این خلعت بگیر و زر و سیم
اندر آمد شادمان در راه مرد
فاش اندر شهرها از توصفت
اختیارت کرد زیرا مهتری
چون بیایی خاص باشی و ندیم
بی‌خبر کان شاه قصد جانش کرد
خون‌بهای خویش را خلعت شناخت
اسپ تازی برنشست و شاد تاخت
خون‌بهای خویش را خلعت شناخت
(همان: ۱۴)

در روایت ناطق، طیب با همان پرسش‌های روان‌شناسانه‌ای که در هر دو مثنوی مشترک است، به عشق زرگر در دل کنیزک پی می‌برد و رازی را با شاه در میان می‌گذارد تا زرگر را بیاورد. ناطق از زبان افرادی که به دنبال زرگر رفته بودند، این صحنه را چنین ترسیم نموده:

بگفتندش که ای استاد کامل
به استادیت طبع دهر مایل

شه ما خواهش روی تو دارد
 به صنعت چون قبول عالم تو
 چه باشد گر به ما همراه گردی
 چو زرگر گوش در آن گفتگو کرد
 ز صنعت دلخوش و از مرگ غافل
 هوای کار نیکوی تو دارد
 کشد شه انتظار مقدم تو
 به روزی چند خاص شاه گردی
 به راه آبرو در راه رو کرد
 به دار الملک شه چون گشت واصل
 (ناطق نیلی، ۱۳۹۷: ۸۴)

تا این قسمت داستان، جز چند عبارت و آرایه‌های ادبی تفاوت بارزی دیده نمی‌شود جز این که مولانا گفته آن پول و هدایا در واقع خون‌بهای زرگر بود؛ ولی ناطق از عبارت قدم زدن در راه آبرو و غفلت از مرگ، استفاده کرده است.

۳-۲-۹. قتل زرگر

قتل زرگر از صحنه‌های دلخراش و مهم داستان به شمار می‌رود، به همین علت توجهات مختلفی هم از آن شده است. خدادادی می‌نویسد که زهر دادن پادشاه و طیب روحانی به زرگر، از مناقشه‌انگیزترین مباحث مثنوی است و جالب آن جاست که این داستان به این شکل در هیچ‌یک از منابع و مآخذ کهن، روایت نشده است و بر ساخته خود مولانا است (۱۳۹۸: ۱۶). ولی نکته مهم که هم از زبان زرگر و هم از زبان شاعر به آن پرداخته شده، سرانجام عشق مجازی است که زرگر به خاطر آن کشته می‌شود. این عشق برای هیچ‌کسی دوام ندارد و به محض وصل و کاهش شهوت همه چیز از بین می‌رود (حسن‌پور، ۱۳۹۵: ۴۰). به همین سبب زرگر در آخرین لحظه‌های زندگی می‌بیند که دیگر کنیزک به او میلی ندارد؛ زیرا او دیگر آن زیبایی پیشین را نداشت:

چون که زشت و ناخوش و رخ زرد شد
 عشق‌هایی کز پی رنگی بود
 کاش کان هم ننگ بودی یکسری
 تا نرفتی بر روی آن بد داوری
 دشمن دوید از چشم هم چون جوی او
 دشمن طاووس آمد پر او
 گفت من آن آهوم کز ناف من
 ای بسی شه را بکشته فر او
 ریخت این صیاد خون صاف من
 اندک‌اندک در دل او سرد شد
 (بلخی، ۱۳۹۶: ۱۵)

این صحنه در روایت ناطق نیلی هم تفاوت چندانی ندارد. ناطق نیز از زبان زرگر، تمثیل طاووس و پَر رنگارنگ او و روباه و فیل را آورده است که به خاطر اهمیت یکی از اعضای خود کشته می‌شود. شاعر می‌خواهد با این استدلال ثابت کند که عشق مجازی دوام ندارد؛ بلکه عار و ننگ است. علاوه بر این از این که خودش گرفتار عشق مجازی بوده و سختی‌های این راه را تحمل کرده است، آرزوی عشق حقیقی می‌کند تا به سعادت نایل آید.

بلی عشقی که خاص از بهر رنگ است	به صاحب عشق یک‌سر عار و ننگ است
ندارد عشق رنگینی دوامی	کشد از پختگی کارت به خامی
خوشا آن دل که در عشق حقیقت	رود گردد خلاص از قید صورت

(ناطق نیلی، ۱۳۹۷: ۸۶)

نکته‌ای که در روایت ناطق، متفاوت از روایت مولانا دیده می‌شود، مثل گاو و گاودوشه است. به باور شاعر تا زمانی که گاو وجود دارد و شیر می‌دهد، ظرف اهمیت دارد ولی زمانی که گاوی نباشد، دیگر گاودوشه اهمیت ندارد:

چه خوش گفت آن مثل‌دان کاین سخن بست	که چون گو مرده شد گودوشه بشکست
------------------------------------	--------------------------------

(همان: ۸۷)

بعد از این که ناطق، داستان را با قتل زرگر به پایان می‌برد، متذکر می‌شود که پدرش وقتی این حکایت را آخر کرد، گفت که ای دل‌بند خاطر، از سرنوشت زرگر عبرت بگیر و بین که چه زجرها کشید. پس، از این عشق دست بکش که عاقبت خوبی ندارد.

بدر چون این حکایت کرد آخر	مرا گفتا که ای دل‌بند خاطر
سرور سینه غم‌پرور من!	ضیاء چشم گریان تر من!
بین کز عشق زرگر داد جان را	تو هم برخویش عبرت ساز آن را
بیا زین عشق‌بازی روی برتاب	گریز از این بلا صد تیر برتاب
که چندین فتنه دارد عشق در پوست	کند دشمن به جان دشمن و دوست

(ناطق نیلی، ۱۳۹۷: ۸۷)

آنچه ناطق در پایان داستان می‌آورد، این است که صبر در برابر عشق کارگر نیست و پند و نصیحت هیچ تأثیری بر عاشق ندارد:

بدر بر آتشم آب از نصیحت	اگرچه ریخت بالا شد فضاحت
نصیحت سخت‌روی پیش می‌کرد	محبّت یاد روز پیش می‌کرد
به دردی را که خوانند عشق نامش	کجا شیرین شود از پند کامش
چو طبل عشق در فریاد آید	به گوش او نصیحت باد آید

(همان: ۸۸)

۴. نتیجه‌گیری

تأثیر و تأثر در مثنوی سرایی سابقه‌ای طولانی به درازای عمر شعر فارسی دارد. اگر به پیرنگ‌ها، تصاویر و آرایه‌های ادبی در لابلای متون به جستجو پردازیم، کمتر اثری را می‌توان پیدا کرد که از گذشتگان متأثر نشده باشد. در این میان مثنوی معنوی مولانا جلال‌الدین بلخی نیز از نظر شاعران بعد از او دور نمانده است. چنان که علاوه بر خوانندگان عادی مثنوی، تعدادی از شاعران بعد از مولوی توجه جدی به آن داشته‌اند و برای رشد و تعالی فکری خویش از آن بهره‌ها گرفته‌اند. یکی از این شاعران، سید رضابخش موسوی مشهور به ناطق نیلی شاعر افغانستانی سدهٔ سیزده هجری است. این شاعر هم - چون سلف خویش مثنوی سروده است و پژوهش حاضر نشان می‌دهد که در این داستان، کاملاً از محتوای مثنوی معنوی تأثیر پذیرفته است، چنان که از نظر ساختار و پیرنگ با داستان شاه و کنیزک در مثنوی معنوی مشابه است. شخصیت‌های داستانی در هر دو اثر، شاه، کنیزک، حکیم روحانی، زرگر و... هستند و از آغاز تا پایان، داستان بر محور همین شخصیت‌ها صحنه‌گردانی شده است. اما به لحاظ تصویرهای ادبی و توصیف شخصیت‌ها، روایت ناطق نیلی با متن شاعر سلفش تفاوت‌هایی دارد. در توصیف‌های ادبی، ناطق از مولوی پیشی دارد؛ مثلاً در روایت مولانا توصیف و تصویری از کنیزک وجود ندارد، اما ناطق به ویژگی‌هایی چون قد بلند، چهرهٔ زیبا، چشم سیاه و بادامی کنیزک و... به طور دقیق اشاره کرده است. تفاوت دیگر بین دو مثنوی، وزن عروضی است. مولانا مثنوی معنوی را در بحر رَمَلِ مَسَدَسْ محذوف به وزن فاعِلَاتُنْ فاعِلَاتُنْ فاعِلُنْ سروده است و البته متناسب با موضوع مثنوی است که اثری عارفانه و تعلیمی است؛ اما ناطق، شکرباغ را در بحر هَزَجِ مَسَدَسْ محذوف بر وزن مَفَاعِلُنْ مَفَاعِلُنْ فَعُولُنْ به نظم در آورده است. در واقع انتخاب وزن به سلیقهٔ شاعر و آگاهی او از گرایش ذهنی مردم زمانش برمی‌گردد و از طرفی ناطق به مثنوی سرهای پیش از خود به ویژه نظامی گنجوی نیز نظر داشته است و به این نتیجه رسیده است که در پردازش داستان عاشقانه این وزن از جذابیت بیش‌تری برخوردار است. می‌توان گفت داستان در روایت ناطق نسبت به روایت مولانا از لحاظ داستان‌سرایی برتری دارد ولی باید توجه داشت که هدف مولانا از آوردن این داستان، مطرح کردن مطالب مهم عرفانی است و بلاغت حکم می‌کند که در پی جذابیت داستان نباشد.

۴. پی‌نوشت‌ها

(۱). علامه سید رضابخش موسوی مشهور به ناطق نیلی، شاعر مثنوی‌سرای سده سیزده هجری افغانستان است که در سال ۱۲۲۸ قمری در ولایت دایکندی دیده به جهان گشود. تحصیلات متداول را نزد پدرش (سید عبدالعلی موسوی) که عالم نامدار روزگار بوده فرا گرفته است و برای ادامه تحصیل به کشورهای ایران و عراق سفرهایی داشته است.

این شاعر در زمانی زندگی می‌کرده است که شرایط زندگی و اوضاع اجتماعی سیاسی افغانستان مساعد نبوده است. تاریخ دایکندی از سابقه خوب تلاش فرهنگی و ادب‌پروری برخوردار نیست، به همین دلیل با تک‌چهره‌هایی هم‌چون ناطق نیلی در مناطق مرکزی افغانستان مواجهیم.

بعد از عبدالواسع جبلی غرjestانی شاعر سده ششم (ف. ۵۵۵) که قدیم‌ترین شاعر مناطق مرکزی افغانستان به شمار می‌آید، شاعر صاحب اثر دیگری به جز ناطق نیلی شناخته نشده و اگر آثاری هم بوده از بین رفته است. (ناطق نیلی، ۱۳۹۷: مقدمه) دلیلش هم این است که به لحاظ شرایط سیاسی این مناطق همواره در محرومیت بوده و هیچ‌گاه توسط حاکمان کاری صورت نگرفته است.

ناطق در دور دوم پادشاهی دوست محمد خان زندگی می‌کرده است. این مرحله تاریخ افغانستان خیلی رضایت‌بخش نیست؛ به سبب این که شاه، خود اهل دانش و فرهنگ نبوده است. فریاد افغان، تاریخ نگار کشور افغانستان در مورد وضعیت فرهنگی دوره پادشاهی دوست محمد خان بر این نظر است که امیر دوست محمد خان سواد ابتدایی داشت و چون از سواد کافی برخوردار نبود به شعر و ادب و مسائل علمی چندان علاقه نداشت. در زمان او مدارس رسمی دولتی تأسیس نشد و بیش‌ترین دوره زمامداری‌اش در جنگ گذشت. یگانه اثری که علی‌رغم این همه عوامل نامساعد در این دوره به نظر می‌رسد یک چند دیوان شعر و تألیفات محدود در تاریخ است» (فریاد افغان، ۱۳۸۴: ۱۰۱). با توجه به این که از دوران زندگی ناطق نیلی تاکنون نزدیک به دو سده می‌گذرد، تحولات زیادی هم به وجود آمده است ولی دایکندی هم‌چنان از محروم‌ترین ولایت‌های افغانستان به شمار می‌رود که در هیچ زمینه‌ای، کار قابل ملاحظه‌ای صورت نگرفته است؛ پس چه رسد به دو سده پیش از امروز که نمادی از مراکز فرهنگی و ادبی در دایکندی آن روز - که جزئی از بدنه ولایت ارزگان بود - وجود نداشته است.

ناطق به این مسأله واقف است و سخت از آن روزگار شکایت دارد. می‌توان این موضوع را در سراسر اشعار او دید؛ مثلاً وقتی اجداد خود را از سبزواریان می‌داند که بر اثر گردش روزگار به افغانستان کوچیده‌اند و به محیط بسته فرهنگی افتاده، به دنبال آن دیار حسرت می‌خورد، پایین بودن دانش خود را هم وابسته به فضای بسته بربردیار (مناطق مرکزی افغانستان) می‌داند:

که امروز ارچه با بربر نشینم به اصل از سبزواری سبزدینم

(ناطق، ۱۳۹۷: ۵۰)

از گلستان تا جدا افتاده‌ام
نیست گوشه ناله‌ام را گوئیا
هم‌چو بلبل بی‌نوا افتاده‌ام
سرمه خوردم از صدا افتاده‌ام
خود که در قید سها افتاده‌ام
زان من از دانش گدا افتاده‌ام
یا که من چون شهروا افتاده‌ام
ناطق امید خدا افتاده‌ام
با چنین بشکستگی در این قفس
اندرین بازار یک صراف نیست
ناطق نیلی، ۱۲۸۷: مقدمه)

(۲). براساس حساب ابجد از مصراع دوم بیت فوق سال ۱۲۶۴ قمری به دست می‌آید که شاعر مثنوی شکرباغ را سروده است.

(۳). جلال‌الدین محمد بن محمد بن حسین خطیبی بلخی، عارف پرآوازه قرن هفتم هجری است که در ششم ربیع‌الاول سال ۶۰۴ هـ. ق در بلخ به دنیا آمد. از القاب معروف او خداوندگار و مولانا است که به گفته افلاکی لقب خداوندگار را پدرش به او داده است، لقب مولوی ظاهراً از قرن نهم تداول یافته است و نخستین بار در شعر قاسم انوار (متوفی به ۸۳۸ هـ. ق) دیده شده است» (خدادادی، ۱۳۹۶: ۱۳۳) آثاری به نظم و نثر از مولوی به جای مانده است. آثار منظوم او شامل مثنوی معنوی و دیوان کبیر است و آثار منشور نیز فی‌ه مافی‌ه، مجالس سبعه و مکاتیب را در بر می‌گیرد. مثنوی معنوی یک منظومه تعلیمی عارفانه است که در شش دفتر و در حدود ۲۶۰۰۰ بیت سروده شده است... نحوه کار مولوی در این کتاب شیوه حکایت در حکایت است» (همان: ۱۳۵).

منابع

بلخی، جلال‌الدین محمد (۱۳۹۶). مثنوی معنوی، دفتر ۱-۳، تصحیح محمدعلی موحد، تهران، هرمس و فرهنگستان زبان و ادب فارسی.

حسن پور، هیوا و دیگران (۱۳۹۵). «راوی غیرقابل اعتماد در داستان شاه و کنیزک»، کهن‌نامه ادب پارسی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، سال هفتم، شماره چهارم، ۲۳-۴۲.

حسنی جلیلیان، محمدرضا (۱۳۹۳). «بار دیگر ما غلط کردیم راه؛ تبیین و تأیید نظر استاد زرین‌کوب درباره داستان شاه و کنیزک»، متن‌شناسی ادب فارسی، دانشگاه اصفهان، سال پنجاهم، دوره جدید، سال ششم، شماره ۱ (پیاپی ۲۱)، ۸۹-۱۱۰.

حسینی، سید مهدی (۱۴۰۱). «تحلیل فرم و محتوای مثنوی شکرباغ ناطق نیلی و مقایسه آن با یوسف و زلیخای جامی»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد زبان و ادبیات فارسی، به راهنمایی یوسف نیک‌روز، دانشگاه یاسوج.

خدادادی، محمد (۱۳۹۸). آفتاب در میان سایه: تفسیری نواز داستان اول مثنوی، تهران، اطلاعات.

- خدادادی، محمد (۱۳۹۶). گوهر دریای جان: گزیده ادب پارسی از رودکی تا قیصر، یزد، دارچین.
- زمانی، کریم (۱۳۹۸). شرح جامع مثنوی معنوی (دفتر اول)، چاپ پنجاه و سوم، تهران، اطلاعات.
- فریاد افغان، نجم الدین (۱۳۸۴). نگرش بر تاریخ معاصر افغانستان، پشاور، انجمن نشراتی دانش.
- قیصری، ابراهیم (۱۳۷۸). «نیک بدنام»، نشریه هنر، شماره ۴۲، ۳۳-۳۸.
- کاظمی، سید عوض علی (۱۴۰۱). بررسی و تصحیح نسخه خطی طوفان المصیبه، پایان نامه کارشناسی ارشد، به راهنمایی دکتر مرتضی فلاح، دانشگاه یزد.
- کاظمی، سید عوض علی و مرتضی فلاح (۱۴۰۱). «نگاهی به زندگی و کارنامه ادبی ناطق نیلی شاعر سده سیزده افغانستان»، تاریخ و فرهنگ، سال ۵۴، بهار و تابستان ۱۴۰۱، ۲۴۳-۲۶۷.
- ناطق نیلی، سید رضا بخش موسوی (۱۳۹۷). شکرپادشاه، تصحیح سید عوض علی کاظمی، کابل، انتشارات بیهقی وزارت اطلاعات و فرهنگ.
- ناطق نیلی، سید رضا بخش موسوی (۱۳۸۷). نسخه خطی طوفان المصیبه (عکس).

References

- Balkhi, J.M. (2017). *Masnavi Ma'navi*, book 1-3, Edited by; Mohammad Ali Movahhed, Tehran, Hermes and Academy of Persian language and literature. (In Persian).
- Hasanpour, H. and others. (2016). "Unreliable narrator in the story of Shah and Kanizak (King and maidservant)", *Classical Persian Literature*, Institute of Humanities and Cultural Studies, 7(4), 23-42. (In Persian).
- Hasani Jalilian, M.R. (2014). "Once again we took the wrong path; Specifying & Confirming the Opinions of Zarrinkub on the story of Shah and Kanizak (King and maidservant)" *Textual Criticism of Persian Literature*, Isfahan University, 50-60(1), pp. 89-110. (In Persian).
- Hosseini, S.M. (2022). "Analyzing the form and content of Masnavi of Shakarbagh by Natiq Nili and comparing it with Yousof and Zulikha by Jami", master's thesis, Supervisor: Yousof Nikrouz, Yasouj University Publications. (In Persian).
- Khodadadi, M. (2019). *Aftab dar mian-e saye (Sunshine in the Shadows): A New Interpretation of the First Story of Masnavi*, Tehran, Information. (In Persian).
- Khodadadi, M. (2017). *Gowhar-e Darya-ye Jaan: A Selection of Persian Literature*, Yazd, Darchin Publications. (In Persian).
- Zamani, K. (2019). *The comprehensive description of the Masnavi (1st Book)*, Tehran, 53rd edition, Ettelaat Publications. (In Persian).
- Faryad Afghan, N. (2005). *A look at the Contemporary History of Afghanistan*, Peshawar, Danesh Publishing Association. (In Persian).
- Qeysari, E. (1999). "Nik-e Badnama" *Honar Magazine*, No. 42, 33-38. (In Persian).
- Kazimi, S.E. (2022). Reviewing and correcting the manuscript of Toufan al-Mosiba, Master's thesis, Supervisor: Morteza Fallah, Yazd University. (In Persian).
- Kazimi, S.E. and Fallah, M (2022). "Looking at the life and literary career of Natiq Nili, a poet of the 13th century of Afghanistan", *History and Culture*, year 54, spring and summer 2022, 267-243. (In Persian).

- Nili, N. and Mousavi, S.R. (2018). *Shakarbagh*, edited by; Sayed Ewazali Kazimi, Kabul, Beyhaqi Publications of the Ministry of Information and Culture. (In Persian).
- Natiq Nili, Seyyed Reza bakhsh Mousavi. (1908). Manuscript of Toufan al-Mosiba. (In Persian).

شرویش گاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتمال جامع علوم انسانی